

ПОЧЕТАК М ОРГАНИЗАЦИЈА РАДА У ФАБРИЦИ ОРУЖЈА И МУНИЦИЈЕ У УЖИЦУ 1941. ГОДИНЕ

Дан ослобођења, 24. септембар 1941. годане, у фабрици ЈС прошао у постављању страже и обиласку фабрике од стране Штаба одреда, командира неких чета и радника партизана који су у њој радили те их је интереоовало у каквом се стању фабрика налази. Други и трећи дан у фабрику су почели да стижу радници интересујући се за њен рад. Долазили су и пре објаве градског добошара да ће фабрика радити и да је потребно да се јаве на своја радна места. Већина радника је била у граду, одреду или околини те њихов повратак није чинио тешкоће. Већ првих дана ночели су долазити појединачно, или из чета, доносећи по неколико пушака да им се нешто поправи, измени на пушци. Стизали су у фабрику и пратиоци, који су доносили на себи, коњима, па и колима старе делове од пушака, неексплодирани бомбе и све друго што припада наоружању, предавали их фабрици са одређеним захтевима или остављали нама на вољу шта да чинимо.

Тих првих дан-два радници су почели самоиницијативно да се укључују у затечено стање у њиховим радионицама чистећи машине, проналазећи ручни алат и друго потребно за рад. Штаб одреда имао је тешкоћу око постављања руководиоца фабрике, јер се бивши технички руководилац био одселио из Ужица. Власник фабрике је као петоколонаш, фолксдојчер побегао са окупатором. Од бивше управе фабрике није било никога поштеног коме би се руковођење могло поверити. Једини машински инжењер тада у Ужицу је био Мића Саватић, бивши бански службеник, који се ставио Штабу на располагање. Њега је Штаб наименовао за руководиоца фабрике за прво време. Руководећи кадар по погонима се већ налазио у фабрици и почео са радницима радити. За рад у фабрици јавило се и неколико виоококвалификованих радника из Војнотехничког завода Крагујевац, који су се налазили у Ужицу као службеници. Проблем кадрова није се постављао, недостатак квалификованих радника из Словеније, који су до рата радили у фабрици, неки били и руководиоци, брзо је надокнађен.

Трећег или четвртог дана у фабрици је одржан састанак под руководством друга Милинка Кушића, комесара одреда. Тада је

аниализирано стање у фабрици, одређено руководство и дате смернице за рад фабрике. Кушић је представио инжењера Саватића и указао на потребу сарадње с њим, јер га ми до тада нисмо познавали. Руководство је мене одредило за, његовог заменика, да му помажем по питањима која проистичу из рада фабрике.

На састанку је било више другова који су били на руководећим местима и радника: Момо Вуковић, који је тада задужен да руководи производњом пушчане и пиштољске муниције; Обрад Андрић, пушкар — радник који је од тада руководио једним одељењем за монтажу пушака, Никола Златковић, артиљеријски мајстор из Крагујевца који је руководио монтажом пушака у једном одељењу.

На састанку је истакнут значај рада фабрике за НОБ и дат приоритет пушкама и муницији. Тада је решено да се пушке не монтирају по техничким условима, већ да се врши брзи ремонт, да се задовоље основни услови за пушку. Решено је да се из фабрике изнесу сви важнији материјали у посебна складишта. Пошто се муниција морала радити на машинама, то је та производња остала за привремено у фабрици док се не створе услови за пресељење. На састанку је дато упутство, да фабрика треба да изда готову муницију и пушке само по налогу одреда. Од тог састанка почиње организован рад у фабрици.

Овај дан, 27. или 28. септембар 1941. године (сигурно ће то бити 27. септембар) радници су преузели управљање фабриком. Штаб одреда је одредио почетак рада, приоритет артикала који треба да се раде, руководство и то у најужем смислу. Све друго у организацији, начину рада и руковођењу ми смо сами међусобно и по договору одређивали. Самоиницијативно смо тражили решења за поједине проблеме унутар фабрике или помоћ од одреда, Окружног или Месног комитета Комунистичке партије Југославије, Народног одбора, других предузећа и установа. Питање плата, помоћи, исхране, размештања на руководећа и друга радна места и остала питања радних односа решавала су се у одељењима међу радницима или у управи фабрике.

Првих дана рада фабрике најмање је било проблема и тешкоћа у производном смислу. Било је залиха готове муниције и оружја, ироизводња је првих дана могла дати још готових артикала, а потребе одреда нису почеле нагло да расту. Пораст који је настао надокнађен је из заплењених залиха и производње првих 10 — 15 дана. Фабричке могућности су биле много веће него потребе Ужичког одреда. Зато су се, разумљиво, одмах код фабрике почели наоружавати и други оближњи одреди прво, па затим и даљни из Босне, Србије и Санцака. Боља организација је донекле успела да се повећа производња која је стално расла за све време у фабрици, докле је било материјала. Кривуља производње пушака брзо је расла од 150 — 200 пушака у почетку до 500 — 600 колико су производили после десетак дана. На овом нивоу се др-

жала око двадесетак дана, а онда је почела постепено да пада, недостајали су квалитетни делови. На почетку рада, када се вршила категоризација делова, бољи делови су давани у рад у прве дане како би производња више расла. Од средине новембра одељења за монтажу пушака радила су са малим капацитетом јер су већ били готови са изработом могуће количине пушака до 16.000 комада.

Производни проблеми овог одељења нису били тако тешки и брзо су савлађивани. Наиме, организатори су морали извршити следеће: иселити одељења монтаже из фабрике, извршити добру категоризацију делова и њихово прикупљање, вршити строгу контролу на квалитету монтаже пушака и испитивање сваке на полигону, уредна и тачна отпрема готових пушака. Затим поред редовне производње пушака у тим одељењима требало је организовати поправку аутоматског оружја, пиштоља и пушака.

Упоредо са пушкама тражила се муниција. Ње је било првих дана на залихама те је нисмо форсирали у изради одмах. Али што су дани ослобођења одмицали, захтеви су били све већи. Тражили су се артикли које до тада фабрика није радила. Данас се тешко сетити свих наруџбина које смо добијали а многе од њих нису се могле испоручити. Ипак се успевало да се осим пушака још много шта изради у фабрици за потребе јединица: муниције (пушчане и пиштољске), ручних бомби, тромблona, нагазних мина, бензинских флаша за паљење тенкова и другог убојног материјала, Рађена је и опоручивана и опрема која није убојна као што су: апарати за откувавање медицинских инструмената, казани за дезинфекцију и парење одела и постељина, разни ситни медицински инструменти за потребе болнице и четних болничарки, петокраке звезде, казане за кување јела и сл. Нису могли бити испуњени захтеви за производњу великих количина војних порција, кашика, виљушка, квачива за ручне бомбе и другог. Поред Штаба одреда и народноослободилачки одбори имали су захтеве да фабрика производи понешто за потребе грађанства са села и градова. Овакви захтеви нису се могли испунити због тога што у фабрици није било материјала за израду тих предмета, или се није могло због капацитета приоритетне производње пушака, муниције и другог убојног материјала.

Дакле, фабрика оружја и муниције у Ужицу 1941. године није само радила пушке и муницију, као што се то најчешће мисли данас, већ је у свом производном програму имала и низ других артикала са којима је подмиривала одреде којим су јој били доступни у тадашњој ситуацији. Она није тада била строго војна да није смела прихватити поруџбине и извршавати их и за друге потребе. Како ће се производња вршити одређивало је руководство фабрике према могућностима за производњу. Фабрика је имала разноразне везе са многим установама и јединицама јер су се они обраћали фабрици за помоћ по њиховим потребама, а и фабрика се обра-

ћала њима за своје потребе. Оваква повезаност била је нормална у тадашњој ситуацији и сарадња лако остварљива, пототову што је свак разумевао валсност и приоритет рада фабрике. Ово је само допринело да Штаб одреда лакше руководи и води назор над радом фабрике. Другови из Штаба одреда су нам, заправо упућивали на таку самоиницијативу и сарадњу без њиховог учешћа, јер Је она била лако остварљива и није захтевала да се Штаб одреда више ангажује по томе и преузме неку административну улогу.

Како је фабрика тада била потребна свима а и лако доступна, и захтеви много већи него што су биле њене могућности, почело се у прво време нагомилавати много странака, екипа које су и саме хтеле да израде нешто за себе> односно своје јединице, одборе или установе, одмах се поставио проблем да је тако тешко радити па су се проводиле одређене организационе мере које је требало да олакшају рад фабрике. За раднике стално запослене у фабрици издане су легитимације за улазак у фабрику. Сви захтеви и наруџбине који су долазили од јединица, установа или других, морали су бити потписани од старешина.

За улазак у фабрику у циљу разгледања издаване су посебне дозволе, а спроводиле су се и друге мере ради обезбеђења нормалног пословања.

Долазак Врховног штаба и друга Тита у Ужице одмах се осетио у народноослободилачком покрету овог краја, а и у раду саме фабрике. Чланови Врховног штаба и друг Тито показали су велико интересовање за рад фабрике и доста су се ангажовали да се у њој побољша рад и обезбеди што јој је потребно. Врховни штаб је захтевао да се са истим еланом са којим се обављала производња, што хитније изврши пресељење фабрике, тј. најнужнијих машина, алата, материјала и другог за производњу муниције у трезоре Народне банке који су били пространи и велики, и у њима се могао организовати рад са потпуним обезбеђењем од бомбардовања, Трезори нису били још довршени, али и такви могли су да послуже у радионичке сврхе те је око 10. октобра почело пресељење машина и њихово инсталирање за производњу. Организацију овог рада спроводило је руководство фабрике и она је извршена у кратком року од три до четири дана, Инж. Вељо Драговић и инж. Владимир Смирнов били су задужени да доведу у ред трезоре у које је требало сместити машине и инсталацију за производњу, да изврше стављање подова, довод воде, да израде одводне канале и инсталирају вентилацију, затим да ураде неколико преградних и заштитних зидова и заврше све грађевинске послове до монтаже машина. Друг Момо Вуковић је био задужен да са транспортном групом пребаци машине из Крчагова у трезоре и да их постави на своја места за која је претходно израдио размештај Андер Фердинанд, један од техничких руководилаца у фабрици. Инж. Миљенко Станишић из ткачнице био је задужен да са групом електричара изврши електрично прикључење и инсталира

машине за њихов рад. Андер Фердинанд и Франц Зупан били су задужени да по пресељењу и инсталацији машина, преселе и сав материјал неопходан за лабораторију муниције и да руководе са производњом.

За пресељење су прво одређена одељења: алатница (за израду алата и поправку машина) и муницијско одељење за производњу и лабораторију пешадијске муниције, и то не у потпуности, већ само потребан број машина и другог материјала како би се рад организовао у једној линији по операцијама. На складишту фабрике било је залиха материјала и барута, а у трезорима се није располагало целим простором, пошто је један део био предвиђен! за цивилно склониште.

Пресељење једног дела фабрике, које је извршено у кратком року, био је један од великих ратних подвига тадашњих радника фабрике. За осам дана и ноћи припремљен је велики простор за рад, затим је пресељено преко 50 тешких машина тако рећи без икаквих транспортних средстава, које су одмах инсталиране и пуштене у рад. Док се вршило пресељење, друг Тито је био у Ужицу и свакодневно је посматрао рад, интересујући се за тешкоће. Он је сам одавао признање радницима, који су на цевима ваљали машине тешке по десет тона из Крчагова, преко брда Доварја и допремали их у град. Пресељење машина ометали су немачки извиђачки авиони, који су свакодневно надлетали раднике и митраљирали их. У току осам дана колико је трајала ова акција, дневни рад је био у потпуности обустављен јер се пресељење обављало ноћу. На овом послу било је повређено неколико радника, док је један рањен од немачког митраљирања.

Радници алатнице сами су учествовали у пресељењу својих машина, да би у трезорима поново наставили рад на њима. То су били другови: Ацо Милошевић и Милан Скоковић, металостругари, Велиша Скоковић, Ратко Ћировић и Чолић, брусачи, и други који су погинули радећи на дан експлозије у трезорима. . .

Пресељењем фабрике у трезоре, фабричка производња се почела одвијати на пет различитих места: у фабрици, у трезорима, у просторијама кафане „Ада“, у подруму Аца Марјановића и у кући Чакаревића. Тако се стварно радило у пет погона које је требало обједињавати, снабдевати материјалом, испоручивати њихове производе а за неке остварити и кооперацију међу њима, да би се на једном месту све комплетирало.

Тада се поставило питање, а и пре тога, да се и руковођење фабриком реорганизује и изврши извесна размена и прерасподела посла у руковођењу, због инж. Мића Саветића, који је све више напуштао рад у фабрици и падао под утицај разних непријатељских елемената. Уз то није био довољно упознат, нити је имао ма каквог искуства у раду на производњи оружја и муниције. Штаб одреда је тада наименовао колективно руководство од четири човека који су се међусобно поделили по секторима рада, а то су

били: Сртеи Пенезић, металоетругарски радник, који је и пре рата радио у фабрици у одељењу алатнице, Манојло Смиљанић, студент машинске технике, који је дошао на рад у фабрику одмах на почетку из Равањске чете, Спасан Јовановић, правник, командир Рачанске чете који је дошао на рад у фабрику двадесетак дана по ослобођењу и Мутимир Поповић Буда, металски радник, који је са групом робијаша побегао из казнионе у Митровици. Таква постава руководства остала је до експлозије у фабрици, када је погинуо Манојло Смиљанић. Касније 1944. године погинуо је на Сремском фронту друг Мутимир Поповић. Поред ове четворице, који су били задужени за руковођење, производњом појединих артикала по свим погонима које се извршавало у кооперацији руководили су: Мома Вуковић, Андер Фердинанд (погинуо у трезорима), Франц Зупан (погинуо у трезорима), Обрад Андрић (погинуо 1942. у Босни као борац Друге пролетерске бригаде), Кићо Симоновић, Никола Златковић и други, који су у погонима заједно са осталим руководиоцима и радницима радили у производњи.

Доласком Врховног штаба и његовим повезивањем са свим јединицама у Југославији појавила се и потреба да се производи из фабрике упућују што даље у одреде и јединице. Било је потребно производњу правилно расподелити на све стране где је она била потребна и где је могла стићи. Тај посао су организовали другови из Врховног штаба те су они правили захтеве фабрици да се производи потребна количина и за то су они вршили расподелу и одобрење. Дошло се било у ситуацију да је потражња била много већа него што су фабричке могућности, па се морало и рационално распоређивати. Нарочито је тако било у последње време са муницијом која се због недостатка барута није могла више производити у већим количинама. Били су створени услови да се она могла упућивати у Црну Гору, Босиу, Шумадију и друге даље крајеве што је и учињено. Када су ове пошиљке стизале у крајеве даље од Ужица, имале су посебан ефекат и утицај на масе, које су одлазиле у борбу сигурно рачунајући да ће муниције и оружја бити довољно из фабрике.

Сртен ПЕНЕЗИЋ.